

Forskningens betydning for demokratisering av samfunn og kultur – radikal reformisme gjennom aksjonsforskning, organisasjonslæring og demokrati

Author: Olav Eikeland

Affiliation: Professor, Institutt for yrkesfaglærerutdanning, OsloMet

Contact corresponding author: Olav Eikeland: olave@oslomet.no

Sammendrag

Det følgende er et essay. Jeg reflekterer over hvordan verden fortone seg for en aksjonsforsker når blikket løftes for å ta inn den faglige, samfunnsmessige og politiske situasjonen som helhet for å antyde en retning på besvarelsen av spørsmålet om «forskningens betydning for demokratisering av samfunn og kultur». Det er ikke en «forskningsartikkel», selv om den er skrevet av en forsker. Tekstformen har ulemper, men fordelene er at det er mulig å få sagt ting nokså direkte, uten omsvøp og på relativt kort tid. Til tross for aksjonsforskningens faglige status som «hittebarn» har den i Norden levd i en slags institusjonell «idyll» som har tillatt den å utvikle seg, men hvor «verdenssituasjonen» i økende grad infiltrerer situasjonen og nærmer seg som truende tendenser. Artikkelen antyder en rekke tilslørende, men samtidig dominerende motsetninger i «det store bildet» som det er viktig å overvinne for å finne en vei ut av en uoversiktlig og «labyrintisk» situasjon der aksjonsforskning og organisasjonslæring har viktig oppgaver. Den pretenderer imidlertid ikke mer enn å være en aksjonsforskers blikk på situasjonen og vurdering av hvordan spørsmålet kan besvares.

©2019 Olav Eikeland. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), allowing third parties to share their work (copy, distribute, transmit) and to adapt it, under the condition that the authors are given credit, that the work is not used for commercial purposes, and that in the event of reuse or distribution, the terms of this license are made clear. Citation: Eikeland, O. (2019). «Forskningens betydning for demokratisering av samfunn og kultur – radikal reformisme gjennom aksjonsforskning, organisasjonslæring og demokrati», *Forskning og Forandring*, 2(1), 39-54. <https://doi.org/10.23865/fof.v2.1613>

Nøkkelord

Aksjonsforskning, organisasjonslæring, immanent kritikk, radikal reformisme

English abstract

What follows is an essay. I reflect on how the world *appears* to an action researcher when trying to take in the professional, societal, and political situation as a whole, in order to suggest an answer to the question “the significance and contribution of research for democratizing society and culture”. Although written by a researcher, it is not a research article. The genre has drawbacks, but the advantage is that it makes it possible to say things more directly and briefly. In spite of the status of action research as a professional “orphan”, it has thrived in the Nordic countries in a kind of institutional “haven” allowing it to develop. The world situation is increasingly encroaching on it, however, as threatening tendencies. The article sketches a number of obfuscating but still dominating opposites and controversies in “the bigger picture” which are important to transcend in order to find our way out of a complex and “labyrinthic” situation, where action research and organizational learning could and should play important roles. The article does not pretend to be more than the perspectives of an action researcher on the situation and a suggestion to how the question could be answered.

Keywords

Action research, organizational learning, immanent critique, radical reformism

Teksten som følger kan kalles et fagpolitisk *essay* – et slags utkast, nesten et kåseri. Den består av personlige inntrykk og refleksjoner gjort i etterkant av keynote-forelesningen jeg holdt på Dansk Aktionsforskningsnetværks (DANs) konferanse i Aalborg 23. november 2018, med omtrent samme overskrift. Forelesningen ble også mer spontan og personlig enn planlagt. Tekstens form – et forsøk som grenser til «bekjennelser» – gir uansett anledning til mer «impresjonisme» og direkte tale, uten omstendelige, akademiske omveier gjennom empirisk dokumentasjon, filosofiske og teoretiske begrunnelser, fotnoter og henvisninger. Den gir imidlertid *ikke* anledning til å behandle *alle* relevante temaer *grundig*. Det er åpenbart mer provoserende og risikabelt når man på denne måten «tar bladet fra munnen», har meninger om «alt» og legger opplevelser og inntrykk, og dermed eget hode, på hoggestabben og ber om å få det avkuttet.

Det som følger, er altså ikke konklusjoner. Jeg leverer ingen dokumentasjon. Det er en slags personlig, fenomenologisk presentasjon. Det greske *phainómena* betyr tilsynkomster – «appearances» på engelsk. Det vil si at omtrent som det følgende fortoner den umiddelbare, aktuelle situasjonen seg eller framstår den for meg – ergo *her* er jeg, og *her* må jeg starte. Dessverre blir det i første omgang som en utskrift av mine verste dystopiske mareritt. Men kanskje ser jeg spøkelser på høylys dag og overser gode eller enkle utveier. Jeg skulle ønske jeg tok feil på de følgende punktene, men jeg er ikke overbevist om det. Jeg hadde derfor trengt en veiviser – en *Ariadne* med en rød tråd – for å finne veien ut av labyrinten vi befinner oss i, en labyrint som ikke bare er én-dimensjonal og på ett plan, men *mange*-dimensjonal i et utall retninger. *Thesevs* var dessuten heldigere som fikk med seg tråden av *Ariadne* før han gikk inn i labyrinten. Så heldige

er ikke vi. Gå utenom, sa for øvrig Bøygen til Peer Gynt, og det sies at den lure, norske laboranten labba rundt den da han støtte på labyrinten. Det er heller ikke mulig lenger.

Siden jeg mener at aksjonsforskning og organisasjonslæring er nødvendige ledd i en vei ut av «uføret», eller i det minste del av en mulig løsning, diskuterer teksten det jeg oppfatter som den samfunnsmessige og politiske situasjonens utfordringer – sett (*av undertegnede*) fra aksjonsforskning og organisasjonslæring som ståsted – ikke bare i Norge og Skandinavia, men mer generelt og i en større sammenheng. Dette er noe den alminnelige offentlige debatt *ikke* er opptatt av, uvisst av hvilke grunner. Jeg har imidlertid lenge ment at bestemte former for aksjonsforskning og organisasjonslæring er nødvendig i den samfunnsmessige og politiske utviklingen fremover. Derfor må disse «mainstreames». Det følgende er imidlertid ikke bare et abstrakt «subjekts» fenomenologiske inntrykk, men «ting» sett fra en bestemt erfaringsbakgrunn og synsvinkel, slik det jo er med alle.

Skal man på en noenlunde realistisk måte diskutere «forskningens» – i denne sammenheng *samfunnsforskningens* – betydning for demokratisering av samfunn og kultur, og da i særdeleshet *aksjonsforskningens* betydning, er det imidlertid mange forhold som må tas i betraktning. Labyrinten *har* virkelig mange dimensjoner. Det blir heller ikke enklere av at begreper som «forskning», «aksjonsforskning» og «organisasjonslæring» alle er flertydige begreper, der noen varianter muligens er en del av løsningen, mens andre er del av problemet. Alt i alt er situasjonen både uoversiktlig og dyster. Vi lever i utfordrende tider, og selv om aksjonsforskning er viktig og bør videreutvikles innenfra dens egne diskurser, må de store utfordringene og de brede og lange horisontene tas med i diskusjonene.

Fingeren i jorden: Hva er problemet, hva er utfordringen?

Om vi derfor et øyeblikk stikker fingeren i jorden og løfter blikket utover utfordringene i *forskningens* andedam, er det mange forhold som er av betydning, og som også en aksjonsforskningsstrategi må ta innover seg. Forskningens utfordringer kan, og må, til dels løses internt: teoretisk, filosofisk eller metodologisk. Men selv om de blir løst slik, noe de vel ennå ikke er, krever aksjonsforskning og organisasjonslæring organisatoriske og institusjonelle – altså praktiske – endringer. Det holder neppe med mer av det samme – heller ikke «*mer forskning*» – innenfor de samme institusjonelle føringerne og arbeidsdelingene som har produsert dagens utfordringer. Det «praktiske» landskapets utfordringer – hva skal vi gjøre og hvordan – er derfor betydelige og institusjonelle.

Livstruende forurensnings- og miljøproblemer

For det første lever vi med *livstruende forurensnings- og miljøproblemer*. Det har vi gjort lenge. For de av oss som husker diskusjoner om «*limits to growth*» (Meadows et al. 1972) og «*øko-sosialisme*» (Sætra, 1973) fra 1970-tallet, er det vanskelig å være optimist med tillit til beslutningstagere eller til at det er mulig å mobilisere og samordne alle jordens statsledere, kommersielle selskaper, foreninger og enkeltpersoner til en nødvendig felles innsats i løpet av svært få år. Vi lever *i dag* – det er en akutt *diagnose*,

ikke en *prognose* – med omfattende luftforurensning og global oppvarming, massiv og drepende plast- og annen forurensning av jordens hav, havstigning med resulterende oversvømmelser, akutt og dramatisk utryddelse av naturområder og plante- og dyreliv samt massive og tiltakende befolkningsmigrasjoner. Jordens lunger i regnskoger og i havet kveles. I tillegg lever vi med en gryende mangel på sjeldne, men viktige råvarer. Her må man si «osv. osv.». Kloden overbelastes. Modernismens levesett er rett og slett ikke bærekraftig. Vi – og først og fremst *noen* og *noe* – undergraver gjennom sin virkemåte i stigende grad menneskenes og alt annet livs eksistens på jorden. Hadde det vært opp til hvert individ å endre livsstil like enkelt som man skifter klesplagg, hadde det kanskje vært overkommelig. Men vi er alle innspunnet, fanget, av institusjonelle føringer. Bare de aller høyeste makter er virkelige trollmenn, men det er lenge siden miraklenes tid. Vår tids opplysningsoptimister, teknologioptimister, fremskrittsoptimister, økonomioptimister og liknende er uforbederlige læregutter. De er dilettanter og amatører som «leker gud», kaster blå i øynene våre og har tatt seg – dvs. oss – vann over hodet.

Utfordringer i arbeidsliv og hverdagsliv

For det andre lever vi med betydelige utfordringer i arbeidslivet og det sosiale hverdagslivet, som for eksempel den kommende robotiseringen av alle mulige rutineoppgaver, oppsplitting av arbeidsfellesskap og fremveksten av et «prekariat» av løsarbeidere gjennom bruk av såkalte «selvstendige konsulenter» (en *eufemisme*) istedenfor fast ansettelse og lønn (à la Uber o.l.), elektronisk massedetaljovervåking fra gigantiske private og kommersielle internasjonale korporasjoner som Google, Facebook, Apple mfl. (Zuboffs [2019] *surveillance capitalism*) og fra stater (Kinas tiltak for sosial kontroll gjennom elektronisk videoovervåking, Snowden-affæren i USA m.m.), langvarig og økende strukturell oppløsning av lokalsamfunnsfellesskap gjennom atomisering av bomønstre med medfølgende oppgave- og funksjonstømming av familier, nabolag og andre umiddelbare fellesskap. Funksjonalismens drøm – at vi skal sove ett sted, spise et annet sted, jobbe et tredje sted, underholdes et fjerde sted, ordne våre offentlige anliggender et femte sted, slappe av et sjette sted, ha våre personlige venner spredd over store avstander og så videre, og der-til transporteres effektivt mellom dem alle, og at alle disse funksjonene er utskilt og selvstendiggjort og til slutt «kommersialisert» som «tjenester» – er realisert. Kortreist mat og produksjon er i realiteten «out». Alt dette er allerede nedfelt i massive økonomiske, arkitektoniske og ingeniørutformede, materialstrukturerte landskap som låser oss fast. Vi kjøres på skinner. Vi er der allerede, men dette er ikke bærekraftig. Hvis overhodet mulig vil det ta årtier eller århundrer å endre. Strukturatomisert ensomhet for individer og manglende integrering av forskjellige etniske grupper er (sammen med verdensomspennende, private «*corporations*» med mer makt og penger enn stater) globale utfordringer. Konsekvensen er at det 20. århundrets representative, såkalt liberale demokrati er i full krise – med dyp og

utbredt mistillit til «elitene», og med populistisk demagogi og et meningstappende og -målende doxokrati basert på meningsmålinger som et pervertert «demokratisk» svar, sammen med etablering av kompensatoriske kult- og gjengdannelser med allslags forskrudde ideologier eller formål samt organisert kriminalitet som «alternative», selvbestaltede, marginaliserte parallelsamfunn.

Økonomiske ulikheter øker dramatisk i de fleste land. «Trickle-down»-økonomien fungerer ikke. Kapitalismen som system bryter imidlertid sammen dersom eierskap til produksjonsmidler i økende grad samles hos noen få og monopoliseres, produksjonen robotiseres og størstedelen av befolkningen blir arbeidsledig og uten inntekt. Resultatet blir total kollaps av kommersiell kjøpekraft og etterspørsel. En kjøpekraftig befolkning trengs kanskje ikke om all produksjon robotiseres, men sosial kontroll på massearbeidsløshet, massefattigdom og masseutenforskap trengs. Samtidig fører atomisering av befolkningen og oppsplittet massifisering av kommersielle valgmuligheter inntil videre til strukturell «stupidity» og «idioti» i opprinnelig betydning: folk med horisonter som i trange tønner i sine silo-liv og eroderende evne til kollektiv samordning, samtale og politisk handling.

Aristoteles' analyse i verket *Politikken* (1313a34–1314a29) fra omkring 330 f.Kr. av *tyranniets* organisering av befolkningen, er faktisk interessant. Et tyranni forbindes i våre dager med fysisk vold. Men en antikk tyrann var ikke nødvendigvis voldelig. Det interessante er de samfunnsorganisatoriske tiltakene Aristoteles beskriver som grunnlaget for å sikre herskernes dynastiske makt som tyrann: a) møteforbud, dvs. forbud mot felles måltider, venneforeninger, (ut-)dannelse og frirom eller sammenkomster som kan brukes til refleksjon og læring, b) ydmykelse, splitting og atomisering av folk så de blir fremmede for hverandre og gjensidig tillit nedbrytes, c) kontinuerlig overvåking og spionering på folket så de hele tiden er synlige for makten, d) sørge for at de er *opptatt* hele tiden og ikke har ledig tid, og således e) gjøre dem kollektivt handlingsudyktige og uten medborgerlig makt. Jeremy Benthams og Michel Foucaults overvåkende «panoptikon» er ikke et moderne påfunn eller oppfinnelse. Vår tids tyrannier er mer strukturelle enn voldelige. Under slike antipolitiske omstendigheter *produseres* ifølge Aristoteles et behov for en «hegemonisk leder», nettopp *fordi* oppsplittingen og desorganiseringen av borgerne har gjort dem handlingsudyktige og ute av stand til å koordinere seg selv gjensidig.

Politiske utfordringer

Dagens doxokrati nærmer seg tyranniets *sosiale* organisering *uten* verken monarkiske eller oligarkiske diktaturer i vesten, mens i Kina styrer statsapparatene stadig strengere gjennom digital video-overvåking av hele befolkningen hele tiden, en reaksjonær, nasjonalistisk mafiaboss styrer Russland og en gjeng med egoistiske, korrupte, maktkåte, hypermilitariserte antikunnskapsmilliardærer styrer USA. George Orwells og Aldous Huxleys dystopier – *1984* og *Brave New World* – er snart overgått og utkonkurrert av virkeligheten.

Samfunnsorganisatorisk og -strukturelt er atomiserte befolkninger gjort ute av stand til kollektiv, gjensidig samordning og politisk handling. «Politisk-ideologisk» har i tillegg det 20. århundrets erfaringer med den såkalte «reelt eksisterende sosialismen» bidratt til et fantasivakuum hvor det er uhyre vanskelig å forestille seg helhetlige alternativer til en stadig råere, globalisert og internasjonal kapitalisme hvor det Aristoteles kalte khrêsis – bruk (og kast) – er videreutviklet til en hegemonisk tékhnê khrêmatistikê, dvs. en korttenkt og egosentrisk, ren berikelseskunst. Den «reelt eksisterende sosialismen» har *sperret* framtidvisjonene og evnen til å tenke alternativer og i det hele tatt stier, veier og ruter fremover. De «reelt eksisterende» historiske eksemplene er rett og slett *avskrekkende*. Den politiske venstresiden er stort sett oppsplittet og forvirret. Det er bare de mest reaksjonære høyrekreftene i vesten som ser ut til å forsvare vestlig sivilisasjon i forhold til en offensiv og utfordrende, dogmatisk, fundamentalistisk og fullstendig kynisk, terrororientert islam. De som «forsvarer vesten» på denne måten, er hovedsakelig krefter i vesten som historisk har utgjort *motkrefter mot* alt som har med frihet, likhet og fellesskap å gjøre, fra demokrati og velferdsstat til stemmerett for kvinner, likestilling og minoritetsrettigheter. Forsvaret av vesten domineres av mennesker som egentlig bare drømmer om å gjenopprette et slags middelaldersamfunn basert på en gammel-europeisk-vestlig «identitet» med overherredømme i verden, og om å vende tilbake til såkalte «tradisjonelle» verdier. At det har eksistert en lang og tenkende, *kritisk* tradisjon i vesten – som virkelig trenger et forsvaret – fortrennes aktivt i forsvaret av «vestlig sivilisasjon».

Vestlig, representativt, liberalt demokrati trues innenfra av et desintegrerende «grunnplan» og doxokratisk-tyranniske samfunnsstrukturer på fremmarsj. Utenfra styrker demokratiets *bevisste* og aktive fiender seg, enten i form av Kinas autoritært-kommersielle parti-apparatchnik-styre, eller i form av Russlands reaksjonære og nasjonalistiske mafiastyre som nører opp under den tilsvarende reaksjonære populismen i vesten. I mange år har dessuten forsvarerne av vestens liberale demokrati blitt utfordret av Kinas og Singapores *økonomiske* suksess, hvor diktatur har vært forenelig med kapitalisme, økonomisk produktivitet og velstandsutvikling og altså «motbeviser» en antatt sammenheng mellom liberalt demokrati, liberalistisk økonomi og velstand. I forhold til det foregående framstår Nordens velferdssamfunn som en slags «*island of the blessed*», men omringet og truet av helt andre utviklingstrekk.

Fagpolitiske utfordringer

I tillegg til alt dette lever vi i en tid hvor historie, samfunnsforskning og humaniora – HISOSHU – utfordres *fagpolitisk* på stadig flere måter. Særlig samfunnsforskningen har hatt vanskeligheter med å leve opp til rimelige validitets-, reliabilitets- og relevanskrav problematisert gjennom diverse «positivisme-kritikker» gjennom det 20. århundret. Teoretisk og filosofisk er «krigen» i grunnen vunnet *mot* «scientismen» i samfunnsforskningen, men ikke institusjonelt. De fleste har ikke trukket trådene videre til aksjonsforskning og organisasjonslæring som faglige, fagpolitiske

og samfunnsorganisatoriske svar. I stedet har konklusjonen blitt en form for post-moderne, konstruktivistisk oppløsning av streng faglighet og saklighet innenfor de samme institusjonelle forholdene, hvor man halter videre med unnskyldningen «*it ain't rocket science*», og det var heller aldri meningen. Man har imidlertid endt opp med en slags *cold* «*science war*» eller «*culture war*», i hvert fall i USA, hvor «*scientismen*» igjen har vært på offensiven de siste tiårene. Siden de ikke er «*rocket sciences*», presses HISOSHU av snevert nytteorienterte politikere også, ved at *både* kortsiktige krav til nytte- og lønnsomhet og en manglende forståelse for betydningen av historie, kultur og samfunnsorganisering overhodet, ser ut til å prioritere såkalte STEM-fag (science, technology, engineering, mathematics). Faginternt utfordres HISOSHU dessuten av en ny bølge av reduksjonistisk «*naturalisme*» på offensiven – gjennom for eksempel «*social neuroscience*», sosiobiologi og evolusjonspsykologi, hvor det påstås at «*we're just animals, complex biological systems operating according to the laws of nature—from physics to biology and chemistry*» og at «*naturalism is the only game in town*» i vår tid (Caruso, G. & O. Flanagan, 2018). Det gjelder å tie i hjel alternativene.

I en tid med utbredte populistiske og doxokratiske «*post-truth-politics*», «*fake news*» og «*anti-science*»-holdninger, som selv i stor grad er basert på en reaksjonær og kulturkonservativ ryggmargsrefleks og frykt for å miste egen kulturell «*identitet*», er det som om kulturfag, ja selve bevisstheten om historie, kultur og kultivering som noe *mer* enn det som er naturgitt, er radert bort. Som om «*samfunn*» virkelig er en ren fiksjon som Margaret Thatcher hevdet (*there's no such thing as society*), som om individuell, menneskelig «*atferd*» dikteres uformidlet og *direkte* av fysikk, kjemi, nevrovitenskap, biologi og evolusjonspsykologi (*I didn't do it, my brain did!*) og som om *mer* STEM-science er løsningen på samfunnsoppløsning og populistiske utfordringer. I stedet for en problematisering, dekonstruksjon og dialogisk-dialektisk opphevelse av selve begrepet «*science*» innenfra – som det 20. århundrets diskusjoner har gitt godt grunnlag for – forsterkes motsetningen mellom en nypositivistisk insistering på en forenklet forestilling om «*science*» på den ene siden og «*anti-science*»-holdninger på den andre, fundert i fundamentalistisk og dogmatisk tilslutning til «*åpenbaringer*» fra antikverte «*hellige bøker*». Som om «*scientismen*» er den eneste mulige måten å forstå forskning, faglighet og saklighet – vitenskap – på, og arkaiske og foreldede religionssystemer er eneste form for spiritualitet eller religiøsitet. Begge deler er feil, og mangelen på alternativer låser diskusjonene i helt kunstige, meningsløse, tilslørende og forvirrende motsetninger hvor seier for én av sidene bare øker problemene.

Det konvensjonelle forholdet mellom forskning og politikk er utilstrekkelig og en del av problemet

En modell er utilstrekkelig i denne situasjonen, hvor samfunnet som objekt skal utforskes og beskrives av nøytrale, utenforstående observatører som melder hvordan det «*faktisk*» er, hvor politikere og øvrige rasjonelle borgere forventes å la seg informere av denne forskningen «*formidlet*», for dernest å fatte rasjonelle politiske beslutninger

hvor politikken til slutt gjennomføres ovenfra og ned av et rasjonelt byråkrati. Forestillingen om en slik lineær overføring fra «grunnforskning» til «anvendt forskning» og dernest politikkbeslutning og -implementering er altfor enkel, foreldet og basert på en endimensjonal og misforstått kunnskapsforståelse. Vi trenger neppe *mer* av det samme. For å diskutere dette videre må jeg imidlertid her ta i bruk begreper og terminologi som ikke kan utredes tilstrekkelig her. Det er gjort i en rekke mer faglige tekster (Eikeland 1985, 1995, 1998b, 2000, 2006, 2012b).

Modernitetens institusjonalisering av samfunnsforskning er del av problemet, men verken hele eller halve løsningen. Det kan likevel ikke være snakk om å kaste konvensjonell samfunnsforskning over bord og erstatte den med noe «helt annet». Utfordringen kan imidlertid ikke håndteres som om «forskningen» er en separat aktivitet som foregår på og fra en annen planet som «observatorium» – slik Arne Næss fantaserte om på 1930-tallet – mens «forandringen» skal foregå i et observert og manipulerbart forskningsobjekt her på jorden. Arne Næss stiller problemet på spissen. Problemet gjelder imidlertid både kvantitativ og kvalitativ samfunnsforskning som begge insisterer på å skille mellom «knower» og «known», forskere og utforskede. Fokuserer man på spørsmålet som et *enten-eller* mellom kvantitative og kvalitative forskningsmetoder, tilslører man, og skyver til side, de egentlige utfordringene. Dagens dominerende samfunnsforskning er et ledd i en bestemt helhet av institusjonaliserte arbeidsdelinger og praksisformer hvor en hoveddel av «empirisk forskning» inngår som styringsvitenskap slik Oskar Negt (1974) påpekte på begynnelsen av 1960-tallet i *Die Konstituierung der Soziologie als Ordnungswissenschaft*. Det er helheten som må forandres. Derfor må også hoveddelen – *the mainstream* – av forskningen gjøres på andre måter. Arne Næss' modell er grunnleggende feil (noe han selv innså). I HISOSHU er arbeidsdelingen mellom forskere og utforskede *invaliderende* og danner grunnlag for en rekke validitetsproblemer i konvensjonell samfunnsforskning som alle metodebøker og bøker om «the philosophy of social research» strever med. Arbeidsdelingen setter opp nok en forvirrende og utveisløs labyrint.

Hvordan skal så et spørsmål om hva «forskningens», dvs. samfunnsforskningens og først og fremst aksjonsforskningens, betydning for «demokratisering av samfunn og kultur» formuleres og besvares under omstendigheter som de foregående? Modernitetens oppfatning har vært preget av følgende: Mellom ca. 1650 til 1970 har all kunnskap i stigende grad blitt målt i henhold til *én målestokk*, nemlig moderne vitenskap i henhold til en naturvitenskapelig, «platonsk», empiristisk modell, hvor kunnskap skulle bestå av sanne, velbegrunnede påstander, helst kvantifiserte og basert på etterprøvbare enkeltobservasjoner – «data» – og eksperiment. *Alt annet* har i samme periode framstått bare som mindre presis kunnskap langs én dimensjon. *Vitenskapelig* kunnskap regnes som overlegen, mens alle former som ikke er basert på eller anvender moderne vitenskap, betraktes som mindre gode, utilstrekkelige og underlegne, slik som f.eks. tradert og «indigenous», praktisk, taus, vanebasert, «erfaringsbasert», følelsesbasert, intuitiv, skjønnsbasert kunnskap. Disse er alle «barn» – dvs. kimformer

og ansatser – som ble kastet ut eller skåret vekk med «opplysningens» «razionelle» kamp mot religionenes dogmatiske overtro.

Den enhetsvitenskapelige kunnskapsmodellen – en trosretning skjerpet i det 20. århundret gjennom «the-unity-of-science»-bevegelsen – har også vært reduksjonistisk. Filosofi og alle tankeformer og gyldighetskriterier (sant/falskt, riktig/galt, godt/dårlig, nyttig/unyttig, stygt/vakkert o.l.) skulle relativiseres og reduseres til *sosiologi*, og *sosiologi* skulle reduseres til *psykologi*, som skulle reduseres til *fysiologi*, som dernest skulle reduseres til *kjemi*, som til slutt skulle reduseres til *fysikk*. I bunn og grunn finnes bare partikler i bevegelse. Praktisk kunnskap skulle også baseres på en bestemt type vitenskap eller *anvende resultater* av tilsvarende vitenskap for å ikke forbli på nivå med utestede vaner og dermed være fulle av fordommer, overtro, manglende presisjon, mangel på faktakunnskap og så videre.

Begrepet om fornuft har vært *formalt*; rasjonalitet og argumentasjon har i tillegg vært «deduktiv». Dette har både tilhengere og motstandere tilsynelatende vært enige om. Dialogisk *fornuft* er for begge hinsides og «ubegripelig». Derfor har all motstand mot det foregående fremstått som «antirasjonell», som om «fornuften» må bekjempes. I denne modernistiske modellen er vitenskapelige forskningsmetoder som regel redusert til spesialiserte teknikker som er annerledes og utvendige – anvendt av utenforstående forskere – i forhold til hverdagslige måter å erverve kunnskap på. Alle felter har imidlertid skullet underlegges slike «vitenskapeliggjorte» forskningsmetoder. Det rungende ekkoet høres den dag i dag i kravet om at all høyere undervisning skal være forskningsbasert og i kravene til «evidensbasert praksis» på alle områder. Til og med aksjonsforskningen startet som en slags «*social engineering*» hos Kurt Lewin. Enkelt sagt kunne man si at løsningen må innebære en *reversering* av de tyranniske trekkene Aristoteles lister opp samt en tilsvarende *reversering* av det enhetsvitenskapelige program som har preget modernitetens kunnskapsoppfatning. Det omfattende tyske begrepet «*Wissenschaft*» må reddes mot engelskens reduksjonistiske og scientistiske «*science*». Det er imidlertid ikke enkelt.

For å kunne overskride dagens institusjonalisering av samfunnsforskning og overhodet diskutere veier ut av utfordringene, er den utvidede «epistemologien» som *gnoseologien* representerer, helt sentral. Aristoteles tenkning omkring forskjellige former for gnôsis eller kjennsapsformer er i bearbeidet form brakt inn i moderne diskusjoner gjennom Hanna Arendt (1958), og dernest gjennom Jürgen Habermas' tanker om «erkjennelsesinteresser» (1973). Aristoteles er imidlertid bedre i original. De forskjellige kjennsapsformene (theôrîsis, pathos, poïesis+khrîsis=tékhnê, praxis₁ og praxis₂, samt theôría), definert blant annet ved forskjellige relasjoner mellom «knower» og «known» og forholdet mellom mål og midler, kan alle være gyldige innenfor sine egne snevre perspektiver og horisonter hvor nettopp de nevnte relasjonene ikke problematiseres, men er mørkelagte og *tas for gitt*. De kan likevel være inadekvate, inkonsistente og etisk-politisk forkastelige i et større perspektiv der hovedproblemet, nemlig relasjonene og arbeidsdelingen mellom «knower» og «known»,

problematiseres. Fordi mennesker også er både fysiske kroppar i bevegelse som påvirkes av ytre materielle krefter, og dessuten formbare sjeler som er avhengige av først å bli innøvet i en bestemt kultur, på et bestemt sted og en bestemt tid i historien, kan både *tékhnê* og *theôrêsis* produsere gyldig kunnskap for utenforstående observatører og manipulatorer som så kan *anvendes* som kausalkrefter på menneskekroppar og menneskesjeler. Disse kunnskapstypene opererer muligens med «myndige» *forskere*, men *ikke* med «myndige mennesker» som forskningsobjekter. Men hvem kontrollerer kontrollørene? Kunnskapsformene er hva Hans Skjervheim i sin tid kalte selvrefererende inkonsistente. Gnoseologien har imidlertid også innreflektert to neglisjerte kunnskapsformer – *praxis* og *theôria* – som gjør det mulig å diskutere dette og dessuten utvikle potensialene i de nevnte kunnskapsformene, fortrent av modernismen (Eikeland, 2008). Når det moderne begrepet om «praksis» kan løses opp i tre eller fire forskjellige begreper og det moderne begrepet om «teori» i minst to, blir forenklede diskusjoner om forholdet mellom «teori» og «praksis» fort meningsløse. Også *denne* motsetningen er tilslørende. Men uten nyanserte distinksjoner blir også veien fram i forhold til den dystopiske situasjonsbeskrivelsen over vanskeliggjort.

Forskning og forandring, men ikke en hvilken som helst forskning for en hvilken som helst forandring – Aksjonsforskningens utfordringer og legitimering

Gnoseologien bidrar til avklaring av hvordan «forskning for forandring» og «forskningens betydning for demokratisering av samfunn og kultur» ikke kan dreie seg om en hvilken som helst type forskning for en hvilken som helst type forandring. Historisk har ingenting «forandret» seg raskere, voldsommere og mer enn under kapitalismens hensynsløse omveltninger. Overfor det ovenstående «paradigmet» for «science» har aksjonsforskningen opponert på et praktisk plan. Aksjonsforskere har vært opptatt av at forskningen skulle være «praksisnær» og «nyttig» og av at «vanlige folk» skulle kunne være med i forskningsprosesser. På den måten demokratiseres i en viss forstand forskningen, selv om det strengt tatt er *medvirkningen* som styrkes. Det er ikke nødvendigvis det samme, og det å kalle alt «positivt» for «demokratisk» er også tilslørende. Det finnes imidlertid mange versjoner av «aksjonsforskning». Variantene har oppstått som konsekvens av ulike forestillinger om hva forskning overhodet er, men helheten av hvordan forskning er institusjonalisert i moderne samfunn, trekkes sjelden inn. Kurt Lewin var selv gnoseologisk uklar og skrev unyansert om aksjonsforskning som «social engineering». Det er derfor avgjørende å sortere tilnærminger ut fra forskningsmetoder, relasjoner mellom *forsker* og *utforsket*, «ståsted» i eller utenfor praksis og formål eller retning for forskningen. Inndelingene må baseres på hvordan og hvorfor ting gjøres, ikke på selvvalgte merkelapper (*labels*), historier, referansepunkter eller studieobjekter, ikke på egenerklæringer om skoletilhørighet, ideologi eller tradisjoner. Å kategorisere aksjonsforskning etter egendefinerte merkelapper alene er også forvirrende, ikke oppklarende.

Historien om aksjonsforskningen må imidlertid her gjøres særdeles kort og unyansert. Det viktigste skillet for denne tekstens sammenheng går mellom oppfatninger av at aksjonsforskning helt grunnleggende er et samarbeid mellom forskere og praktikere på *den ene siden*, og oppfatninger på *den andre siden* av at aksjonsforskning grunnleggende er forskning som gjøres av praktikere selv, ved hjelp av ukonvensjonelle, selvrefleksive metoder. Begge deler hevdes. For oppfatningen om at aksjonsforskning er et samarbeid som likevel er grunnleggende arbeidsdelt mellom forskere og praktikere, blir dette nevnte skillet fort til en motsetning. De to oppfatningene kan imidlertid forsones og formidles når man tenker på konvensjonelle forskere som praktikere, og på utviklingen av forskerkompetanse som utvikling av forskernes profesjons- og praktikerkompetanse, slik den underforståtte disiplinen «forskningsmetodologi» faktisk allerede gjør. Metodelærens egne metoder er ikke «empiriske» i konvensjonell forstand, men en form for selvrefleksiv aksjonsforskning, en form for praktikerforskning – ja, til og med en form for filosofi der grep og begreper artikuleres. Veien ut går *gjennom* metodelæren og dennes egne metoder som en transformasjon og dialektisk opphevelse av empirisk forskning.

Radikal reformisme er immanent kritikk – strategi for medvirkning og demokrati

Derfor, nok en gang: Hvordan skal et spørsmål om hva «forskningen» – det vil si samfunnsforskningen og først og fremst aksjonsforskningen – betyr for «demokratisering av samfunn og kultur», formuleres og besvares under omstendigheter som de foregående? Hva skal vi egentlig ta oss til når vi forsøker å se ut over forskningens andedam og tar inn bredden av samfunnsutfordringer vi står overfor?

For å nå først fortsette i et dystopisk, deprimerende og deprimerende modus: Moralisering hjelper ikke. Alminnelig, gammeldags *opplysning* er helt utilstrekkelig. Individuelle strategier – “*being the change you want, individually*” – er også utilstrekkelig. Atomiserte og uorganiserte mennesker er – som allerede Aristoteles påpekte – ute av stand til politisk handling. I våre dager og våre typer samfunn kommer de til orde gjennom individbaserte, meningstappende målinger og har innflytelse gjennom doxokratiske ordninger. De skriker derfor etter en «*hégemon*», som er ordet Aristoteles bruker for å betegne lederbehovet hos desorganiserte undersåtter under tyrannienes splitt-og-hersk-regimer. Men *marsjering i gatene og gatekamper* hjelper også lite eller ingenting. Systemet er for etablert til at personalendringer i posisjonene monner. Systemene er for kompliserte og nødvendige til at de kan fjernes og erstattes «over natten». Vi kan heller ikke håpe på at kapitalismen eller dagens verdensorden skal bryte sammen gjennom indre utilstrekkeligheter, selvmotsigelser, udugelighet osv. Kan hende gjør den det, og kanskje er den i ferd med å bryte sammen. Men av kaos vokser bare mer kaos, og i hvert fall *ikke* et mer avansert og sivilisert samfunn enn det vi har. Svaret er derfor heller ikke *brå omveltning, statskupp* og kapring av «makta» gjennom «væpna revolusjon». Opprettelsen av frigjorte «enklaver», som blant kurdere i

Nord-Syria eller «Zapatister» i Sør-Mexico, er heller ikke realistisk i Norden. Makten er som nevnt upersonlig, systemisk og altgjennomtrengende. Det har den vært lenge. Den sitter dessuten i kroppen og sjelen til folk flest som en innøvet *habitus*. Wilhelm Reich (2008) påpekte som kjent at det aldri kunne bli noen revolusjon i Tyskland på 1920-tallet fordi tyskerne var så autoritetstro at de ikke våget å gå på gressplener med adgang-forbudt-skilter på. Som Alexis de Tocqueville (2015) påpekte i sin bok om «det gamle regimet» i Frankrike, overlevde dette den franske revolusjon, ikke minst fordi det gamle regimets «funksjonærer» var helt nødvendige for å holde et minimum av samfunnsmaskineri gående etter regimeskiftet. Tilsvarende ser vi for den russiske og kinesiske revolusjon. Med andre ord: Voldsomme og brå brudd medfører først regresjon, forvirring, terror og kaos der revolusjonen ender med «å spise sine barn», og dernest reetablering av grunntrekk i det gamle regimet under nytt dekke. De reelt eksisterende revolusjonene gjennom historien har medført betydelige endringer, men hvilke, og til hvilken pris? Kommer det revolusjoner og sammenbrudd, er det fordi de er uunngåelige, men forhåpentligvis ikke som ledd i en velregissert strategi.

Mitt utgangspunkt som tenåring og gymnasiast i første halvdel av 1970-tallet var behovet for «mer demokrati» enn den ordinære avgivelsen av en individuell stemmeseddelt hvert fjerde år. Den eksperimentelle skolen «Forsøksgymnaset i Bærum» (FGB) ga erfaring med direkte hverdagsdemokrati med allmøter hver uke, og bred medvirkning i administrasjonsgrupper ellers. Det fungerte og ga tro på at det fantes andre, helt praktiske måter å utføre alminnelige samfunnsoppgaver og private oppgaver på. Tanker om *ikke-voldelig* revolusjon og sosialanarkisme skisserte muligheten for motkulturelle strategier. De institusjonaliserte samarbeids- og medvirkningsstrategiene i den norske arbeidslivsutviklingen og arbeidslivsforskningen har vist det samme. I Norge og i Norden er det mulig å bedrive *radikalt* reformarbeid og endringsarbeid uten at dette reduseres til sosialdemokratisk parlamentarisme og innpasning i etablerte kanaler for politisk arbeid. Nordens sosialdemokratiske velferdsstater er ikke perfekte, og på noen områder er de på feil spor. De trenger radikale reformer, og de samme kreftene, tendensene og politiske kampene gjør seg gjeldende her som andre steder i verden. Like fullt er det viktig å bevare og forsvare dem overfor andre mer autoritære eller neoliberalistiske samfunnsmodeller – «samfunnsnedbrytende krefter» – i spill i andre land, nettopp *fordi* de gir mulighet for *radikalt* reformarbeid. Det vil være et tragisk og historisk tilbakeskritt om den norske samarbeidsmodellen og de skandinaviske velferdsmodellene uthules og bryter sammen. I en verden som faktisk ser ut som de dystopiske beskrivelsene innledningsvis, er dette noe av det beste som finnes på kloden av siviliserte forhold. *Alt* fredelig og langsomt reformarbeid er imidlertid *ikke* nødvendigvis sosialdemokratisk og parlamentarisk. Nok en dominerende, men *tilslørende* motsetning går mellom «mer stat og byråkrati» på den ene «sosialistiske» siden, mer «frihet som individuelle valgmuligheter på et marked» på den andre. Gatekamper tvinger seg av og til frem. Men de som *dyrker* gatekamper, vold og kuppmakeri er rett og slett *ikke* radikale, men overflatiske. Klarer man ikke å *tenke* radikalt, dvs. til

roten av problemene og utfordringene, klarer man heller ikke å handle radikalt. For å klare å handle *radikalt* reformistisk *må* man være i stand til og villig til å tenke svært radikalt. Å tenke radikalt er å tenke nyansert, og det er å tenke «immanent kritisk».

Blant alle steder hvor moderne mennesker vanker i sine funksjonalistisk oppdelte tilværelser, er de flestes arbeidsplasser blant de få steder hvor mange fortsatt er henvist direkte til hverandre både i og utenfor egen virksomhet, for å løse felles oppgaver. Det er fortsatt i arbeidsorganiserte sammenhenger yrkes- og profesjonskompetansen i hovedsak skal omsettes i praksis. Det gjør at det her er mulig å organisere kollektiv handling for å endre og forbedre oppgaveløsning og både individuelle og kollektive måter å gjøre ting på. Til tross for private og profittstyrte eierforhold og hierarkiske styringsformer er det også her forholdene ligger best til rette for radikalt reformarbeid gjennom systematisk og institusjonalisert organisasjonslæring og aksjonsforskning som praktikerforskning.

Dette innebærer *radikal* reformisme som strategi med utgangspunkt i *radikal* tenkning *innenfra* institusjonene og innenfra profesjoner og yrker, som *immanent kritikk*. Reformisme betyr ikke bare arbeid gjennom representative beslutningsorganer. Utenomparlamentarisk arbeid er for lengst alminneliggjort gjennom alle slags NGO-er. Diskusjonen må bringes videre fra den 100 år gamle venstristiske diskusjonen om *enten* revolusjon *eller* reform gjennom valg og parlamentarisme, dvs. helt innenfor de institusjonelle rammene av det som i dag framstår som problemet. Vi må endre de institusjonelle rammene systematisk, men langsomt, innenfra. Rudi Dutschke ble etter 1968 kjent for en liknende strategi kalt «*Der lange Marsch durch die Institutionen*», inspirert av Antonio Gramsci, om organiske intellektuelle og kulturelle hegemonier. Postmodernismen overtok hegemoniet i anti-establishment-tenkningen i Norge tidlig på 1980-tallet med nok en avsporende, forvirrende og tilslørende motsetning mellom cartesiansk dualisme og dens oppløsning gjennom «dekonstruksjon», mens man hoppet bukk over hvordan Descartes' horisonter allerede for lengst var «overvunnet» gjennom kritisk filosofi fra Kant til våre dager. Samtidig kom imidlertid to mer unnselige, men viktige bøker: *Beyond the Fragments* (Rowbotham et al. 1979) og *In and against the State* (London & Edinburgh Weekend Group, 1980), som også la opp til Dutschke-liknende, immanentkritiske fremgangsmåter. Denne lange veien er nødvendig, men kan selvsagt ikke bestå i å spre «leftist» propaganda og ideologi eller ferdigkokte teoretiske sannheter som Marx polemiserte mot i sitt brev til Arnold Ruge fra september 1844 (MEW1: 343–346). Den må bestå i å skape åpning for lufting og bearbeidelse av umiddelbare erfaringer og for hvordan dette kan få praktiske konsekvenser. Dette er også behandlet i andre mer faglige tekster (f.eks. Eikeland, 2006, 2012a). Her har aksjonsforskning og organisasjonslæring sin plass og betydning. Det er nettopp dette aksjonsforskningen og organisasjonslæringen dreier seg om: å bedrive kunnskapsutvikling på grunnlag av praktiske erfaringer, og endringsarbeid som kontinuerlig forbedring av individuell og kollektiv evne til oppgaveløsning.

Økologien og miljøkrisen *tvinger* både hver enkelt og kollektiver til å se og forstå seg selv i en helhetlig sammenheng. Miljøkrisen og klimaendringene tvinger dette frem i forhold *naturen*. Tilsvarende må imidlertid skje også for sosiale sammenhenger og strukturer som *også* må være bærekraftige. Ingen kan legitimt lenger fortsette som en selvtilstrekkelig og privat «idiot» som ikke forstår sin egen virksomhet og dens virkninger innenfor en større sosial og økologisk helhet. Helhetlig selvforståelse, både økologisk og sosialt, hører til en helt nødvendig allmenndannelse. «Den usynlige hånds» «forsyn» er dødt. Både for forskningen og for organisasjonslæringen er gjenvinningen av et mer praktisk og hverdagslig erfaringsbegrep her avgjørende. For enkelte kan det virke usannsynlig at man finner grunnlag for dette hos filosofer som Aristoteles, Hegel og Adorno, men det gjør man. C. Wright Mills (1959) og Oskar Negts (1975) anvendelse av det Mills kaller «sosiologisk fantasi», bygger på noe av det samme. Det kan ikke diskuteres her, men dette er både politisk nødvendig og hva en immanent kritikk av konvensjonelle forskningsmetoder peker i retning av som løsning på en lang rekke validitetsutfordringer. Den lange veien gjennom institusjonene er «immanent kritisk».

Vi trenger åpenbart mer demokrati overfor ren pengemakt og byråkrati. Det betyr imidlertid *ikke* at forskning og læring kan styres demokratisk. En praksis- og erfaringsbasert forskning og læring må baseres på bred og personlig medvirkning. Slik medvirkning er absolutt nødvendig, som i enhver form for mesterlæring. En mer avansert sivilisasjon enn vår må bygges gjennom kollektiv mestring og individuelle mestere. Dette er imidlertid ikke nødvendigvis «demokratisk» i noen vanlig betydning, hvor «simpelt flertall» gjennom avstemninger avgjør. Demokrati har primært med kollektive beslutninger og styring å gjøre, men også med mellommenneskelige relasjoner. Men verken profesjonell kompetanse eller dagens bedriftsstrukturer er demokratiske. De siste bør utvilsomt bli demokratiske i langt større grad. Den første bør bli praksis- og medvirkningsbasert på måter som også sikrer *kollektiv* mestring, men ikke nødvendigvis demokratisk. Både bred medvirkning og mer demokrati er viktig. Det må likevel skilles *begrepslig* mellom demokrati og bred medvirkning og *sorteres* mellom områder og oppgaver som egner seg for det ene og det andre. God faglighet og profesjonalitet utvikles og avgjøres ikke ved flertallsbeslutninger, og heller ikke gjennom retorisk og særinteressestyrte debatter, men gjennom fri, intens, åpen og kritisk dialog *innenfra* praksis, blant utøvere, brukere og andre «*stakeholders*».

Hva er så «forskningens» betydning for demokratisering av samfunn og kultur? Samfunnsforskningen bidrar best gjennom *transformasjonen* av seg selv i form av radikal, immanent kritikk av forskningens, profesjonenes og yrkesutøvelsens metoder, praksisformer og institusjonalisering. Håpet ligger i en radikal reformisme der dette er mulig, nemlig i velferdssamfunn av nordisk type, dvs. i den lange, immanentkritiske marsjen gjennom institusjonene, gjennom etablering av systematisk og kontinuerlig reform som praktikeraksjonsforskning og organisasjonslæring. Dette utgjør *samtidig* – i en og samme omlegging – en institusjonelt transformert samfunnsforskning og en

politisk strategi for og gjennom bred medvirkning som *grunnlag* for langt mer demokrati i hverdagen på områder hvor det er påkrevet og hensiktsmessig.

Essayet er basert på en keynote på Dansk Aktionsforskningsnetværks konferanse i november 2018: <https://www.learning.aau.dk/arrangementer/arrangement/-konferen-ce--aktionsforskning--tradition-og-fornyelse.cid369913>

Referanser

- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Aristoteles (1932). *Politics – Politiká*. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Caruso, G. & Flanagan, O. (2018). *Neuroexistentialism: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience*. Oxford: Oxford University Press.
- De Tocqueville, A. (2015). *The Old Regime and the Revolution*. Chicago: Chicago University Press.
- Eikeland, O. (1985). H. W. Smith og jakten på den skjulte mening eller: the actual meaning of triangulation. I D. Østerberg & P. Otnes (Red.), *Sosiologisk Årbok 1985* (s. 173–208). Oslo: Institutt for sosiologi, UiO.
- Eikeland, O. (1995). Aksjonsforskningens horisonter – et forsøk på å se lenger enn til sin egen nesetipp. I O. Eikeland & H. Finsrud (Red.), *Research in Action – Forskning og handling – søkelys på aksjonsforskning* (s. 211–268). AFIs skriftserie nr.1. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Eikeland, O. (1998b). *Faglige metamorfoser og immanente konvergenser – opptakt til et nytt kunnskapsforvaltningsregime*. Arbeidsforskningsinstituttets notatserie, notat nr. 5–98. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Eikeland, O. (2006). The Validity of Action Research – Validity in Action Research. I K. Aagaard Nielsen & L. Svensson (Red), *Action and Interactive Research – Beyond Theory and Practice* (s. 193–240). Maastricht and Aachen: Shaker Publishing.
- Eikeland, O. (2008). *The Ways of Aristotle – Aristotelian Phronésis, Aristotelian Philosophy of Dialogue, and Action Research*. Bern: Peter Lang Publishers.
- Eikeland, O. (2012a). Action Research and Organisational Learning – A Norwegian Approach to Doing Action Research in Complex Organisations. *Educational Action Research Journal*, 20(2), 267–290.
- Eikeland, O. (2012b). Action Research; Applied Research, Intervention Research, Collaborative Research, Practitioner Research, or Praxis Research? *International Journal of Action Research*, 8(1), 9–44.
- Habermas, J. (1973). *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag.
- London & Edinburgh Weekend Group (1980). *In and Against the State: Discussion Notes for Socialists*. London: Pluto Press.
- Marx, K. (1844). *Brief an Arnold Ruge, September 1844*. MEW, Vol.1, 343–346. Berlin: Dietz Verlag.
- Meadows, D., Randers, J. & Behrens III, W. (1972). *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Tunbridge Wells: Earth Island.
- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. Harmondsworth: Penguin Books.

- Negt, O. (1974). *Die Konstituierung der Soziologie zur Ordnungswissenschaft – Strukturbeziehungen zwischen den Gesellschaftslehren Comtes und Hegels*. Frankfurt & Köln: Europäische Verlagsanstalt.
- Negt, O. (1975). *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring – Til teori og praksis i arbejderuddannelsen*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Reich, W. (2008). *Hør her lille mann*. Oslo: Solum Forlag.
- Rowbotham, S., Segal, L. & Wainwright, H. (1979). *Beyond the Fragments – Feminism and the Making of Socialism*. London: The Merlin Press.
- Sætra, H. (1973). *Den økopolitiske sosialismen*. Oslo: Pax forlag.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism – The Fight for a Human Future at the Frontier of Power*. London: Profile Books.